

Bojana Miodragović¹
Filozofski fakultet
Novi Sad
miodragovic89@gmail.com

Osvrt
UDC 316.728:640.43
DOI 10.7251/SOCSR1306091M
Prihvaćeno: 12. 11. 2013.

Kafana kao modus vivendi²

Savremena sociologija se nalazi pred značajnim izazovom. Uočljiva je tendencija povećanja mikrosocioloških disciplina, argumentovano, ali i ne. Naš sociolog Dragoljub B. Đorđević učinio je značajan doprinos savremenoj sociologiji kroz ukazivanje pažnje na značajnu „sociološku instituciju“, posebno na Balkanu i u Srbiji – kafanu. Rej Oldenburg (Ray Oldenburg) je upotrebio odličan naziv za ove ustanove imenovao ih kao „sjajna treća mjesta“³. U okviru šireg teorijskog diskursa u savremenoj sociologiji, označenog kao sociologija svakodnevnog života, postoji sociološki diskurs koji se oslanja na interakciju među ljudima koja kroz tumačenja, značenja pojedinih simbola, predstavlja suštinsko mjesto, smisao i značaj čovjekovog djelanja, a označava se kao simbolički interakcionizam. Interakcija je zasnovana na značenjima koje akteri pridaju uzajamnim akcijama. U kafani, kao mjestu struktuisanom spletom ovakvih interakcija, profesor Đorđević inicira istraživanja važnog sociološkog diskursa, te pokreće novu sociološku disciplinu - kafanologiju, za koju predlaže da se svrsta unutar neke od pojedinačnih sociologija - sociologije svakodnevnog života ili sociologije naselja, odnosno unutar jedne od posebnih sociologija, sociologije kulture.

U Zborniku koji je predmet ove analize, profesor Đorđević je objedinio brižljivo sakupljene radove i članke, priloge koji koncentrišu doprinose autora iz nauke o društvu, ali i drugih nauka (s obzirom da se sociologija kafane ili kafanologija imenuje kao interdisciplinarna nauka), nastalih za potrebe upoznavanja sa novom disciplinom i uočavanje značaja kafane za prostor Balkana. Egzistencija ideja koja gradi hipotezu da je „kafana sociološka laboratorija“, obilježava povod osnivanja sociologije kafane.

¹ Student master studija iz sociologije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, miodragovic89@gmail.com

² Dragoljub B. Đorđević, *Kafanologija*, Beograd: Službeni glasnik, 2012.

³ Ray Oldenburg, *The Great Good Place: café, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts and how they get you through the day*, Marlowe&Company, New York, 1997. 19.

U Zbornik je uvršten veliki broj kvalitetnih, naučno i literarno obojenih radova, koji predstavljaju doprinos proučavanju kafane kao društvene institucije, a sistematizovani su u tri osnovne cjeline: Sociološka kafanologija, Istorijsko-etnološka kafanologija i Novinarsko-književna kafanologija. Sumirajući platforme za novu naučnu disciplinu u radove autora različitih naučnih oblasti, koje su i same održale ovu laboratoriju živom, inspirativnom, riznicom anegdota, posebnih normativa i jedne kulture izdvojene od svakodnevnice, druge dimenzije života i stvaranja, pogovor, kao smjernicu i odrednicu daljeg razvoja kafanoloških istraživanja piše dr Ljubinko Pušić.

Autori koji su doprinijeli gradnji ovog Zbornika, kažu da je fenomen kafane specifičan sociološki prostor za razvoj individualnog i grupnih identiteta, te da nimalo nije zanemariv uticaj na život pojedinaca, grada, kao ni cjelokupnog društva. Kafana je bila prva demokratska institucija i prostor. „Za učešće u njemu nije bila potrebna ni pismenost, ni učlanjenje ni disciplina koju sobom nosi pripadnost bilo kakvoj drugoj organizaciji. Bila je to prva intitucionalizacija slobode misli; tu su se formulisali prvi objektivni zahtjevi narastajućeg društva.“⁴ Dakle, postoji i povratni uticaj – društvenih i urbanih konteksta na kafanski život. Ovakvo djelovanje, koje proizlazi iz kafanskog okruženja, posebno se odražava na strukturalne elemente kultura, sa akcentom na simbolički sistem. Interakcije, razmjene, prihvatanja i potvrđivanja koja se u kafani ustoliče, ostavljaju nimalo zanemariv pečat na dalji razvoj simboličkog, a samim tim i kulturnog i društvenog razvoja svoje epohe.

U prvom dijelu *Kafanologije*, sa aspekta nauke o društvu, započinje se utemeljenjem pojmovno-kategorijalnog aparata, odnosno, osnovnih pojmova koji su doveli do razvoja ove discipline, pa se kafanologija definiše kao: „Interdisciplina koja, temeljeći se na prožimanju teorijsko-metodoloških koncepata istorije, etnologije/antropologije u sociologiji, proučava društveno-istorijsku pojavu kafane kao društvene institucije, njenu prošlost, sadašnjost i budućnost.“⁵

Predmet njenog proučavanja, kafana, određuje se kao „ustanova, javna gradska socioprostorna mikrotvorevina polifunkcionalnog karaktera: društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog. Konkretnije, ona je javni i/ili polujavni urbani prostor namijenjen druženju, dokolici, zabavi, hedonizmu, ljubavi, patnji, pijenju (najprije i najviše kafe, šerbeta, čaja, čokolade, likera, a, potom, u nemuslimanskom svijetu, i alkoholnih pića), pušenju, jedenju, pijančenju, boemstvu, poroku (prostituciji, kockanju,

⁴ Dragan Stojanović, *Kaldrma i asfalt*, „Udruženje za društvenu istoriju“, u: Dragoljub B. Đorđević, *Kazuj krčmo Džerimo*, Beograd: Službeni glasnik, 2012. 17.

⁵ Dragoljub B. Đorđević, *Kafanologija*, Beograd: Službeni glasnik, 2012. 15.

narkomaniji – hašišu, opijumu), širenju informacija, formiranju javnog mnjenja, trgovačkim i pravnim poslovima različite vrste (od legalnih do nelegalnih), političkim raspravama i spletkarnju, strančarenju, tajnama i zavjerama, istorijskim inicijativama, okupljanju ljudi „od knjige i pera“, tj. formiranju „literarnih foruma“, ostvarenju različitih umjetničkih projekata (muzičkih, pozorišnih, likovnih) i tome slično.“⁶

Prvi dio knjige posvećen je analiziranju nastanka same kafane, njenog porijekla i razvoja, koji nije odolio uticajima modernizacije. Nastao u početku kao mjesto okupljanja ljudi i dokolice, kafanski život je poprimio vrlo važna obilježja lidera u formiranju javnog mnjenja. Velika dostignuća industrijalizacije i modernizacije našle su svoje mjesto u kafani, počeci važnih istorijskih dešavanja smješteni su u kafane, a posebno je značajna činjenica da su kafane, kao javni prostori, bile mjesto okupljanja građanske javne sfere, koja je većinom uobličavala glavnu struju mišljenja o aktuelnim temama, te, uz to, mjesto gdje je štampa, kao izraz glasa javnosti i potrebe za širenjem informacija, literarnih i likovnih izraza, stavova i, posebno važno, društvene kritike, nastajala i dalje se distribuisala, što nam govori o brojnim funkcijama ove javne ustanove, o političkoj, ali i duhovnoj funkciji. Autor primjećuje, takođe, to kako su se promjene koje su dolazile sa Zapada, a koje se odnose na javni život, adaptirale u uslovima na Balkanu i Srbiji. Kafanski život, podijeljen na periferne kafane i kafane u gradu, nije lako podnosio proevropske i demokratske inovacione struje i mišljenja, te je samo pojačao jaz između sela i grada, te stvorio karakterističnu polarizaciju na urbane, civilizovane i ruralne, primitivne kafane, a samim tim i gosti tih kafana svrstani su u navedene kategorije. Navedena polarizacija, kao i konstatacije o uslovljavanju struja mišljenja i ponašanja, korespondira interakcionističkom stanovištu da značenja i razumijevanja simbola nisu konstantna, već da su determinisana uslovima i vremenom u kojem se interakcija odvija, da zavise od vremena interpretacije, značenja koje akcija ima za aktera i kakvo će značenje pridavati svom djelanju, te kakvo će značenje očekivati od djelovanja drugog aktera. Opisivanje provođenja ovih promjena i razvoj kafane u tom kontekstu, simbolički i realno pokazuje sliku izgradnje demokratskih institucija i provođenje modernizacije na istim prostorima. Provođenje promjena i napredak u kafani predstavljao je sliku napretka i promjena u društvu, koje su se ogledale kroz javno mnjenje i veliki broj informacija koje su se plasirale iz kafana.

Vrijedno je obratiti pažnju na formiranje socijalnih miljea u kafanama.⁷ Grupisanje određenog broja osoba sličnih obilježja povodom

⁶ Ibid. 57.

⁷ Gerhart Šulce (Gerhard Schulze) upotrebljava pojam miljea da bi opisao osnovne strukture savremenih društava, te u tom smislu govori o povećanoj unutrašnjoj komunikaciji unutar

sličnih interesa, te ostvarenje specifičnog načina komunikacije kod njih, predstavlja dio njihove socijalizacije. Georg Zimel (Georg Zimmel) je, određujući društvo kao „uzajamno djelovanje individua“ prilikom traganja za motivima koji pokreću individue da budu zajedno i da stvaraju sadržaj čiji je forma udruživanje, zaključio da je taj osnovni motiv nagon društvenosti, kao forme igre združivanja i kao *mutatis mutandis* forme koja se prema svojoj sadržajno određenoj konkretnosti odnosi kao umjetničko djelo prema stvarnosti. Različiti miljei se formiraju u različitim tipovima kafana. Istraživanje tzv. „kafanskog miljea“ otkriva podatke značajne sa aspekta društvene stratifikacije, ali i govori o rodnoj zastupljenosti u kafanama. Podaci dobijeni empirijskim istraživanjima pomažu da se reflektuje slika određenih grupa, socijalnih miljea, ali i cijelog društva. Pomenuti stavovi Zimela ukazuju na to da se može doći do neke vrste otuđivanja društvenih formi kada one prestanu da služe nekom cilju izvan sebe i postanu same sebi cilj, te tako postanu prazne forme bez sadržine, igra za sebe, bez združivanja. Ovo Zimelovo upozorenje može poslužiti kao podstrek nastavku istraživanja i razvoja kafanologije, u uslovima visokog tehnološkog razvoja i otuđenosti svih nivoa društva, te manifestacije istog i upozoravajućih poruka koje dolaze iz kafane (samci za stolom, tehnološka dostignuća u ulozi sustolnika i sl.). Navedeni aspekt socijalizacije treba imati u vidu posebno danas kada se proučavaju savremene grupe, naročito miljei koji okupljaju mlade, nezaposlene i radno sposobne ljude, a koje kategorije zauzimaju značajan dio kafanskog miljea i čije kolektivne predstave⁸, kako ih naziva Emil Dirken, vode porijeklo iz kafane kao idejnog jezgra koje oblikuje „kolektivnu svijest“⁹. Značaj kafane i kafanske scene u njihovoj socijalizaciji na visokom je nivou, te se kao determinanta u ponašanju i djelovanju jasno ispoljava, a o svemu ovome Kafanologija pruža vrijedne i zanimljive rezultate istraživanja.

Još jedan način sagledavanja posebnosti kafanskog prostora je sagledavanje kafane kao fenomena koji donosi osoben način komunikacije, odvojen od vanjskog svijeta. Govoreći o komunikaciji unutar kafana, neophodno je podsjetiti da Habermas (Jürgen Habermas) ističe da jezik ispunjava tri funkcije: kulturnu reprodukciju, društvenu integraciju i socijalizaciju.¹⁰ Simbolika verbalne i neverbalne komunikacije otvara pogled

miljea, kao i o tome da definiciji socijalnog miljea pripadaju osobe sa sličnim obilježjima u pogledu načina života, starosnog doba i obrazovanja.

⁸ Kolektivne predstave, prema svome sadržaju, mogu se razvrstati na ideje i norme, s obzirom da li one čine logički osnov društvenih misli, iskustava, saznanja i vjerovanja ili regulativni osnov društvenih odnosa.

⁹ Milan Tripković, *Sociološke teorije*, Novi Sad: Institut za filozofiju i sociologiju, 1992. 141.

¹⁰ Mišel Lalman, *Istorija socioloških ideja*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004. 155.

na jedinstven normativni sistem, vrijednosti, poseban jezik i značenja koja, na način koji se samo u kafani može ostvariti, kroz aktere kafanske scene, pokazuju i distribuišu emotivna stanja i poruke usmjerene na određene pojedince, grupe ili cjelokupnu kafanu. Ovaj nivo komunikacije, ako uzmemo u obzir da kafana reflektuje društvenu scenu, ukazuje na potrebu jedinstvenog izraza koji se ne može ostvariti u vanjskom svijetu ili bilo kojoj drugoj ustanovi, osim u kafani, gdje te poruke imaju nedvosmisleno značenje. U kafanskom prostoru, slijede se običajno uspostavljene norme i zakonitosti, koje možda jesu pretrpile izmjene podstaknute reprodukcijom društva, ali koje uvijek odražavaju konsenzusni stav kafanskog miljea, izražen kroz komunikativno djelanje.¹¹

Široko rasprostranjeni kafanski prostor obilježen je svojevrsnim aktivnostima, djelovanjem i djelanjem. Prema Veberu (Max Weber), djelanje je samo ono ponašanje koje ima neko značenje za onoga ko obavlja radnju, dok društveno djelanje podrazumijeva da je „nosilac radnje“, pored toga što pridaje neko značenje svojem djelanju, mora svoje ponašanje – djelanje orijentisati prema očekivanom ponašanju drugih, dakle, „dvostrano“. Veber je društveno djelanje klasifikovao idealnotipski u četiri tipa: ciljno–racionalno, vrijednosno-neutralno, tradicionalno i afektivno. Tradicionalno i afektivno djelanje obilježavaju kafanski prostor i odlika su kafanskih aktera. Atmosfera, ustaljena praksa i običajne norme diktiraju ponašanje i djelanje u kafani. Tradicionalno djelanje podrazumijeva djelanje u skladu sa uobičajenim i ustaljenim navikama. Afektivno djelanje je ponašanje na osnovu afekata, emocija i drugih manifestacija duševnog stanja. Cilj ovog djelanja je u samom ponašanju, dakle, u manifestaciji, a ne u planskom i svjesno usmjerenom djelanju. Kada se uzmu u obzir elementi kafane kao što su muzika i piće, ceremonije razbijanja čaša, naručivanja muzike, čašćavanja pjevačice (koje se može posebno analizirati) i niz drugih, afektivnih postupaka, emotivna podloga postaje temelj i orijentir svakog poteza u kafani.

Zbornik profesora Đorđevića otkriva jednu novu dimenziju bavljenja naukom, sa mnogo sociološke imaginacije, beskompromisnim ocjenjivanjem kafanskog života prošlosti i sadašnjosti, bez ustručavanja od pomena naziva i kritike svake poznatije i nepoznatije kafane, koju su učesnici ove studije o kafani posjetili. Nakon opsežnog ukazivanja na teorijske poveznice i paradigme ove discipline, drugi i treći dio zbornika su rezervisani za analize interesantnog i specifičnog dijela „kafanskog habitusa“. Lagodnost u diskusiji o kafanskim obrascima, pravilima kafanskog života, kafanskoj

¹¹ „Habermas naziva komunikativnim interakcije u kojima se učesnici slažu da sporazumno usklađuju svoje planove djelanja, postignuti dogovor biva tada determinisan po mjeri intersubjektivne priznatosti zahtjeva za punovažanošću.“, Ibid. 157.

etimologiji, istorijatu najpoznatijih beogradskih i drugih kafana u Srbiji, ukazivanju na ulogu Cigana i temelje koje su oni postavili u kafani, analiza aktuelnih kafana i njihovih najaktuelnijih oblika, te njihova međusobna komparacija, odišu duhom kafanskog prostora, očigledno veoma ličnog za priređivača zbornika, ali i za sve autore koji su priložili ovoj studiji. Posebu draž i neizostavan prilog nauci o kafani daju redovi poezije i proze uvršteni u zbornik, bez kojih ne bi bilo smisljeno pisati ovako nešto, jer, na kraju krajeva, autori koji su nam ostavili u naslijeđe svoja literarna i likovna djela, napravili su ih većinom u kafanama ili usko vezano za kafanski prostor. Umjetnička nota kafane govori o njenoj posebnosti, kao o ustanovi koja je i to donosila njenim posjetiocima, jednim da uživaju u umjetnosti, drugima da je stvaraju. Zbornik Kafanologija i jeste namijenjen onima koji prepoznaju vrijednost kafanskog duha, koji cijene ovu ustanovu i njen značaj od nastanka do danas, koji ne prezaju od slobode uma i kritike nastale i učvršćene u kafani, njenim pravilima i njenom sudu, koji uvažavaju pustolovnost stvarnih boema, te primjećuju isčezavanje stvarne kafane, njeno utapanje u mainstream-u. „Više se u sredstvima za masovno prenošenje poruka no u stručnim časopisima nagovještava budućnost kafane – ona će biti bez dima, pjesme i bakšiša.“¹² Budućnost ove institucije izvjesna je samo u pogledu toga da će uzimati nove oblike, prilagođavati se duhu vremena i ljudi. Ali izvorni duh kafane, kao spomenik autentičnog mjesta rođenja velikih ideja i misli, biće očuvan samo u ponekom zabačenom mjestu, naših prostora, ali, zahvaljujući profesoru Đorđeviću, i u *Kafanologiji* i u novoj disciplini koja će nam, nadamo se, donijeti nove literarne i naučne plodove, istraživanja kao što je ovo.

¹²Dragoljub B. Đorđević, *Kazuj krčmo Džerimo*, Beograd: Službeni glasnik, 2012. 48.

Literatura

1. Đorđević, B. Dragoljub. *Kafanologija*. Beograd: Službeni glasnik. 2012.
2. Đorđević, B. Dragoljub. *Kazuj krčmo Džerimo*. Beograd: Službeni glasnik. 2012.
3. Lalman, Mišel. *Istorija socioloških ideja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 2004.
4. Ray, Oldenburg. *The Great Good Place: café, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts and how they get you through the day*, New York: Marlowe&Company. 1997.
5. Tripković, Milan. *Sociološke teorije*. Novi Sad: Institut za filozofiju i sociologiju. 1992.